Aleksandras VAŠKELIS

Investigations in Žiežmariai, Žaslių street, house No 11, in 1998

In 1998, IMR did archaeological surveys in Žiežmariai, Žaslių street, house No 11 (Kaišiadoriai District). The area of 20 m^2 was explored where the cultural layer of 20-30 cm dating back to the 17th-18th centuries was found.

Gintautas ZABIELA

UTENOS SENAMIESČIO PAIEŠKOS 1998 M.

1998 m. į Uteną atvestos gamtinės dujos. Tuo tikslu miesto gatvėse 1–1,1 m gylio grioviuose buvo klojami žemo slėgio dujotiekio vamzdžiai, kurių dalis kirto senamiestį Vilniaus, P. Eimučio, Birutės, Kauno, K. Donelaičio, Bažnyčios, S. Daukanto, K. Ladygos, Gedimino gatvėse. Bendras archeologiškai žvalgytų dujotiekio trasų ilgis buvo 2 431 m.

Apie seniausią Utenos istoriją iki 1988 m. buvo žinoma labai nedaug. Nuo II–I tūkst. pr. Kr. ribos iki 1433 m. ji susijusi su Narkūnų archeologijos paminklų kompleksu (piliakalnis – Utenos pilies vieta, priešpilis, papėdės gyvenvietė, kapinynas, šventas šaltinis – jau sunaikinta senovės kulto vieta). 1433 m. vasario pradžioje Livonijos ordinui sudeginus medinę Utenos pilį bei šalia jos buvusią gyvenvietę, Utena persikėlė į kitą vietą, greičiausiai dabartinę. Nuo XV a. pab. minimas Utenos dvaras, iki 1667 m. priklausęs didžiajam kunigaikščiui. Jis, matyt, stovėjo vėlesnio Utenos dvaro vietoje. 1486 m. minimas Utenos miestelis, buvęs šalia dvaro. Pagal 1551 m. mokesčių dydį (Utena mokėjo 10 kapų grašių) Utena prilygo tuometiniams Užpaliams ar Ukmergei. Nuo 1546 m. minimas Utenos valsčius. Nuo 1599 m. Utenoje rengiami turgūs, kas rodo, kad bent nuo XVII a. pr. Utena jau buvo miestelis. Uteną labai nusiaubė 1655–1660 m. karas bei Šiaurės karas XVIII a. pr. Istoriniai šaltiniai apie Utenos istoriją iki XIX a. menki. Miestelis pradėjo atsigauti tik apie 1832 m., pro jį nutiesus Peterburgo–Varšuvos plentą, sparčiau – 1899 m. pratiesus siaurąjį geležinkelį Švenčionėliai–Panevėžys. Seniausias dabar žinomas Utenos kartografinis vaizdas žinomas iš 1865 m. parengto žemėlapio. Tuo metu Utenoje buvo 150 sodybų, pats miestelis išsidėstęs kalvoje dabartinės Utenio aikštės rajone. Pagrindinė miestelio gatvė buvo

Vilniaus g. P dalyje miestelis užėmė teritoriją maždaug iki Vyžuonaičio ežero vidurio, V, Š ir R ribojosi su bevardžiu upeliu, Utenėlės ir Krašuonos upėmis. Tarp Utenėlės ir Krašuonos, jų santakoje, nurodytas Utenos dvaras. Plane galima išskirti dabartines Bažnyčios, Kauno, S. Daukanto gatves. Š miestelis jau išsiplėtęs iki plento Daugpilis–Kaunas. Utenio aikštės tuo metu nebuvo. Jos R pusėje pažymėtas užstatytas kvartalas, V puse ėjo Vilniaus g. Nuo XX a. pr. Utena tapo miestu. 1830, 1831, 1834, 1879 ir 1944 m. Uteną suniokojo gaisrai. Dabartinį dydį miestas pasiekė 1961–1984 m. sparčiai plėtotos pramonės dėka.

Miesto teritorijoje archeologinių paminklų dabar nežinoma. Tėra tik keletas atsitiktinių radinių, kurių kilmės vieta nurodoma Utena. Tai 3 akmeniniai kirviai keturkampe pentimi bei titnaginis lęšio formos kirvis, saugomi UKM bei ŽAM. UKM yra 1965 m. mieste, tiksliau nenurodytoje vietoje, kasant griovį, aptiktas lęšio formos, skersinio pjūvio, 8,5 cm ilgio, 5,5 cm pločio ašmenimis, 1,5 cm storio titnaginis kirvis (Inv. Nr. 119), apie 1961 m. miesto ribose rastas 11,2 cm ilgio, 5,1 cm pločio ašmenimis, 4,2 cm storio akmeninis kirvis keturkampe pentimi (Inv. Nr. 196), 1966 m. Tauragnų–Dariaus ir Girėno g. kampe, Šaltenio darže, ariant bulves, rastas 8,8 cm ilgio, 5,4 cm pločio ašmenimis, 3,5 cm storio akmeninis kirvis keturkampe pentimi (Inv. Nr. 206) bei 1966 m. J. Gruodžio gatvėje, prie statybų, rasta akmeninio kaplio nuolauža (Inv. Nr. 235). ŽAM saugomas 10,2 cm ilgio, 5,6 cm pločio ašmenimis, 4,5 cm storio akmeninis kirvis keturkampe pentimi (Inv. Nr. 63). XIX a. I pusėje šalia Utenos, dvarininkų Strutinskių žemėje, senose kapinėse, buvo rastas aptrupėjęs raginis kirvis su skyle kotui, vėliau dingęs. Visi šie dirbiniai datuojami plačiu neolito–žalvario amžių (III–II tūkst. pr. Kr.) laikotarpiu ir liudija, kad Utenos apylinkėse, prie upelių ir ežerų, reikėtų ieškoti šio laikotarpio gyvenviečių pėdsakų.

Viduramžių laikotarpiui Utenos mieste atstovauja vienintelis radinys. Tai 1976 m. Vyžuonaičio ežero krante esančiame darže rastas Jogailos pusgrašis, kaldintas 1387 m. Negausūs radiniai ir iš viduramžių – naujųjų amžių laikotarpio. Iš Utenos dvarvietės teritorijos (buvusi pirmoji vidurinė mokykla) 1965 m. į UKM pateko XVIII a. (?) koklio fragmentas, iš senamiesčio teritorijos šalia UKM pastato 1968 m. – XIX a. koklis ir žiestų puodų šukių. 1965 m. kasant griovį ties namu J. Basanavičiaus gatvėje Nr.

39, apie 0,5 m gylyje aptikti 3 griautiniai žmonių kapai be įkapių, greičiausiai XVI–XVII a. Utenoje, prie namo J. Basanavičiaus g. Nr. 82 ir senųjų miesto kapinių (šalia bažnyčios) tvoros, R vidinėje pusėje, yra 2 akmenys su smailiadugniais dubenimis, aiškiai iš kažkur atvežti ir esantys nebe pirminėje savo vietoje.

Iki 1998 m. archeologai Utenoje beveik nesidarbavo. 1992 m. UKM (vadovas D. Ribokas) statomos koplyčios vietoje, buvusių Dauniškio kaimo kapinių vietoje (ŠR miesto dalis), ištyrė 143 m² plotą, aptiko 19 XVIII a. II pusės – XIX a. pr. kapų be įkapių. 1996 m. PRI (vadovė D. Luchtanienė) policijos komisariato kieme, Maironio g. Nr. 3 (centrinė miesto dalis), statomų garažų teritorijoje, ištyrė 18,5 m² plotą, kultūrinių sluoksnių ar palaidojimų nerado. D. Ribokas įvairiose Utenos dalyse 1990–1997 m. stebėjo žemės kasimo darbus, išmestose žemėse surinko keramikos bei kitų radinių, kurie šiuo metu saugomi UKM. Keliose vietose aptikta ankstesnių radinių. Apie 1990 m., kasant šiluminę trasą prie bažnyčios klebonijos, rastos 26 šukės. Keramikos daugumą sudaro šoninės rudos–pilkos spalvos neornamentuotos šukės. 2 šukės nuo tamsiai žaliai glazūruoto vidinėje pusėje dubens, yra pora atlenktų pilkų ąsočio pakraštėlių. Keramika XVIII–XIX a. Šioje vietoje gausu žmonių kaulų, tai liudija apie ankstesnes Utenos kapines, buvusias į V–ŠV nuo bažnyčios. 1996 m. gegužės mėn. Kauno g. Nr. 19 statant mūrinį pastatą, iškasus iki 2 m gylio duobę rūsiui, sienelėse matėsi pilkos žemės sluoksniai, arčiau gatvės darant gręžinius, iš jų iškeltos 4 pilkos spalvos, gana kokybiškos masės keramikos šukės: didelio puodo dugnas, dvi sienelės ir vienas lenktas pakraštėlis. Keramika greičiausiai XVII–XVIII a. Utenio aikštės gale, priešais namą Nr. 20, 1997 m. pavasarį aptikta 21 šukė, kurių daugumą sudaro rusva–pilka šoninė keramika. Tik viena šukė žaliai glazūruota išore, plona. Aptikti 6 pakraštėliai: 2 juodų dubenų – 1 iš jų akmens masės, 1 nuo rusvai glazūruota išore ąsočio, 2 nuo pilkų beveik tiesia briauna ąsočių ir 1 nuo labai užlenktu kakleliu ąsočio. Tarp kitos keramikos – B formos ruda ąsa. Tarp keramikos yra 3 kokliai: puodyninio koklio kraštas, tamsiai rudai glazūruotas, kiek lenktas karnizinio koklio fragmentas, plokštinis šviesiai rudas, neglazūruotas su ramune ar saulute kampe (išliko tik pats kampas) koklio fragmentas. Visa ši medžiaga įvairialaikė, datuojama laikotarpiu nuo XVII a. iki XIX a. 1998 m. pavasarį

KVAD Utenos teritorinio padalinio viršininkas R. Mikulėnas toje pat vietoje surinko keramikos šukių, tamsiai žaliai glazūruotų bei augaliniu ornamentu puoštų koklių fragmentų, aptiko molinės glazūruotos keptuvės rankeną, geležinę vinį, stiklo gabalėlį. Šie radiniai taip pat XVII–XIX a.

Dujotiekio grioviuose senamiesčio kultūrinis sluoksnis aptiktas Vilniaus, Bažnyčios g. bei Utenio aikštės rajone. Vilniaus g. kultūrinis sluoksnis fiksuotas atkarpoje nuo Gegužės g. XX a. I pusėje ši gatvė buvo grįsta akmeniniu grindiniu. Priešais namo Nr. 29 ŠR kampą kultūrinio sluoksnio viršutinė dalis tampa tamsiai pilka, sumišusi su įvairia organika bei paskirais raudonais plytgaliukais, tačiau pagal savo struktūrą primenanti supiltas iš kažkur atvežtas žemes. Pats kultūrinis sluoksnis yra 50–100 cm gylyje. Tarp namų Nr. 29 ir Nr. 11 įžemis 1,1 m gylyje griovyje nebepasiektas. Priešais namą Nr. 18, po 75 cm storio kultūriniu sluoksniu, 120 cm gylyje, aptikta geležinės arklio pasagos dalis, gulėjusi ant šiame gylyje minėtoje vietoje besidengiančio akmeninio grindinio – greičiausiai gatvės senojo paviršiaus. Pagal slūgsojimo gylį bei virš jo esančius radinius, šį grindinį galima būtų datuoti maždaug XIX a. Šioje vietoje, 75 cm gylyje nuo žemės paviršiaus, yra ryškesnis degėsių sluoksnis, kuriame rastas XIX a. datuojamas butelio dugnas. Didžiąją radinių dalį iš kultūrinio sluoksnio Vilniaus g. sudaro žiesta keramika, kurios anksčiausi pavyzdžiai greičiausiai datuojami XVIII–XIX a. Rasta stiklo šukių, įvairiausios odos liekanų, gyvulių kaulų, medžio gabalėlių, pavienių geležinių dirbinių (kilpvinė, lankelis, surūdijusių geležies skardelių fragmentų, vinių keturkampiais koteliais). Nuo namo Nr. 14 kultūrinio sluoksnio viršus pradeda kilti arčiau dabartinio jo paviršiaus, ties namų Nr. 14 ir 12 sklypų sandūra jis yra vos 20 cm gylyje, iškart po akmenų grindiniu. Šioje vietoje apatinė iki 30 cm storio kultūrinio sluoksnio dalis yra rusvai pilka maišyta žemė be radinių – buvęs armuo. Priešais namą Nr. 10 kultūrinio sluoksnio storis siekia 40 cm, o įžemis pasiektas 80 cm gylyje. Jame gana gausu organinių atliekų: medžio liekanų (vietomis su pjūklo žymėmis), odos liekanų, XIX–XX a. žiestos keramikos.

Utenio aikštės kiemuose nesuardyti kultūrinio sluoksnio likučiai užfiksuoti 8 m ilgio atkarpoje, ties dviaukščio namo viduriu (šioje vietoje iki Antrojo pasaulinio karo stovėjo žydų berniukų mokykla (iškala), sugriauta 1944 m.). Po XX a. akmenų grindiniu ir po juo papiltu rusvo žvyro sluoksniu,

50 cm gylyje, prasideda į ŠV storėjantis tamsiai pilkas kultūrinis sluoksnis, gulintis ant įžemio – gelsvo šlapio žvyringo šlyno. Kultūrinio sluoksnio storis 50–70 cm. Viršutinė šio sluoksnio dalis susidariusi dar XX a. 80–90 cm gylyje nuo žemės paviršiaus, kultūrinio sluoksnio vidurinėje dalyje, gausiau pasitaiko raudonų plytgaliukų, žiestos neglazūruotos keramikos. Ši sluoksnio dalis turėjo susidaryti XIX a. pab. – XX a. pr., kuomet šioje teritorijoje vyko intensyvi mūrinė statyba. Apatinėje kultūrinio sluoksnio dalyje radinių nerasta. Kitas kultūrinio sluoksnio fragmentas išlikęs po šilumine trasa, 4 m į Š nuo minėtojo dviaukščio namo ŠR kampo. Kultūrinio sluoksnio storis čia 30–40 cm. Dar vienas nesuardyto kultūrinio sluoksnio lopinėlis yra 7 m ilgio atkarpoje Eimučio gatvės link. Jis yra 1–1,2 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus ir siekia 60–100 cm storį.

Utenio aikštės P pakraštyje, 30 m ilgyje, išliko nesuardytas kultūrinis sluoksnis, kurio apačia griovyje nepasiekta. Virš 50 cm storio pilko kultūrinio sluoksnio, viršutinėje dalyje, gausiau nesupuvusio medžio gabalėlių, raudonų plytgaliukų, stiklo šukelių, žiestų XX a. I pusės šukių. Giliau radinių mažiau. 80 cm gylyje aptiktas mėlyno stiklo gabalėlis bei balto stiklinio indo kraštas, 90 cm gylyje – žiestas puodo pakraštėlis. Kultūrinis sluoksnis į R (į Bažnyčios g. pusę) plonėja ir priešais naują namą Utenio aikštėje Nr. 20, 1 m gylyje, jau pasiektas įžemis – gelsvas smėlis. Dar toliau į R įžemis staigiai kyla ir priešais namo Nr. 20 ŠR kampą yra jau 45 cm gylyje ir siekia vos 10 cm storio. Šioje vietoje, atrodo, būta kažkokios duobės, savo struktūra nesiskiriančios nuo aplinkinio kultūrinio sluoksnio, nes poros metrų ilgyje sluoksnis suplonėja net 40 cm, o pačiame sluoksnyje nemažai gyvulių kaulų ir raudonų plytgaliukų. Toliau į R nuo šios vietos kultūrinis sluoksnis yra 20–30 cm gylyje, siekia 10–15 cm storio, yra pilkas smėlėtas, be radinių. Bažnyčios g. pradžioje, po 40 cm storio užpiltu smėlio sluoksniu, yra 20 cm storio tamsiai pilkas kultūrinis sluoksnis, gulintis tiesiai ant įžemio – geltono smėlio, pasiekto 60 cm gylyje. Į R pusę kultūrinis sluoksnis sparčiai storėja. Jame, 1 m gylyje, pasirodo skersai gatvę klotų 3–5 cm storio žabų bei šakelių sluoksnis, dingstantis ties namu Nr. 5. Kultūrinis sluoksnis virš žabų klojinio greičiausiai žymi XX a. pr. gatvės paviršių. Kultūrinis sluoksnis po žabų klojiniu yra tamsiai pilkas, drėgnas, su medienos, odų liekanomis, gyvulių kaulais, viena kita XIX–XX a. pr. žiesta šukele, raudonais plytgaliukais.

S. Daukanto g. yra per 60 cm storio kultūrinis sluoksnis. Priešais namą Nr. 10, 1 m gylyje po juo, pasiektas įžemis – šlapias priesmėlis. Čia viršutinėje sluoksnio dalyje rastas stiklinio XIX a. vid. butelio fragmentas. Kultūriniame sluoksnyje yra rudai glazūruotų XIX a. plokštinių koklių fragmentų, nesupuvusios medienos, odos gabalėlių, gyvulių kaulų, pavienių, daugiausia XX a. I pusės puodų šukių bei stiklo fragmentų. Raudonų plytgaliukų daugiausia pasitaiko viršutinėje 30 cm storio sluoksnio dalyje, kur greičiausiai jie pateko po 1944 m. miesto gaisro ir sugriovimų. Sluoksnio paviršiuje vietomis yra pavienių iki 15 cm skersmens akmenų – greičiausiai čia buvusių kiemų ar gatvės grindinių liekanų.

Kitose senamiesčio vietose aptikti tik XIX a. pab. – XX a. arba suardyti kultūriniai sluoksniai.

1998 m. vykdyti Utenos senamiestyje kastų dujotiekio trasų žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai įgalino apytiksliai apibrėžti Utenos senamiesčio ribas maždaug XIX a. kultūrinių sluoksnių išplitimo ribose. Utenos senamiesčio ribos P pusėje eina Gegužės, Sodų g. ir jų tęsiniu iki Vyžuonaičio ežero, V pusėje – nuo Vyžuonaičio ežero ŠR pakrantės iki Birutės g. ir pačia Birutės g., Š pusėje – Kauno ir Maironio g., Utenėlės upe, R pusėje – Utenėlės upe, senųjų kapinių Š bei V pakraščiu, Varpo ir Algirdo g. Susidaro apie 30 ha ploto Utenos senamiestis, kuriame giliau nei 0,5 m galima aptikti senamiesčio kultūrinius sluoksnius. Antra dabartinio Utenos miesto dalis, kur galimi viduramžių kultūriniai sluoksniai, yra senosios Utenos dvarvietės teritorija. Ji apytiksliai nustatyta remiantis istoriniais duomenimis bei atsitiktiniais radiniais. Utenos dvarvietė užima teritoriją iš V, Š ir R ribojamą Utenėlės ir Krašuonos upių, iš P – Vytauto g. ir jos tęsinio iki Krašuonos upės. Jos plotas apie 6 ha.

1998 m. žemės kasimo darbų metu nustatyta, kad seniausioji Utenos dalis (bent jau gatvėse) yra labai smarkiai suardyta XX a. Nesuardytas kultūrinis sluoksnis išlikęs atskirais gabalais. Viršutinė jo dalis, kurią perkasė dujotiekio griovys, datuojama XVIII–XIX a. Utenos senamiesčio kultūriniam sluoksniui būdingi keli bruožai, rečiau pasitaikantys kituose senamiesčiuose. Pirmiausia tai drėgnas kultūrinis sluoksnis, kurio dėka jo didžiojoje dalyje išliko organinės medžiagos. Kultūriniame sluoksnyje ypač daug odos fragmentų, tačiau mažai keramikos ir ypač mažai koklių. Tokį

radinių pobūdį greičiausiai lėmė tai, kad dujotiekio trasos buvo kastos daugiausia istorinių gatvių teritorijomis. Labai aukštas gruntinių vandenų lygis Utenos senamiestyje rodo, kad ši kalva miestui kurtis, matyt, buvo pasirinkta neatsitiktinai – gyventojai visuomet buvo apsirūpinę gėlu vandeniu.

Gintautas ZABIELA

Prospecting for Utena Old Town, in 1998

In 1998, surveys of the underground gas-pipes in Utena Old Town enabled to establish approximate borders of Utena Old Town within the limits of the cultural layers of the 19th centuries. The cultural layer of the 18th-19th centuries remained only in some places. In the cultural layer fragments of household pottery, glazed tiles and glass as well as single iron items were found. Due to the moist nature of the cultural layer, a lot of organic finds (bones of animals, leather, wood) had been preserved.

Robertas ŽUKOVSKIS

ŽVALGYMAI VILNIUJE, LITERATŲ G. 9/2, 1999 M.

1999 m. liepos–rugpjūčio mėn. PRI vykdė archeologinius žvalgymus Vilniuje, Literatų g. pastato Nr. 9/2 bute Nr. 36. Žemės kasimo darbai vyko 2-jose buto patalpose.

Patalpa Nr. 1. 3,8×4 m dydžio patalpoje, nukasus 0,9–1 m storio pilkos žemės, statybinių griuvenų sluoksnį, aptiktas akmenų grindinys. Jis išlikęs patalpos P dalyje, su staigiu nuolydžiu (apie 20 cm) į R pusę. Pagal aptiktus radinius (keramiką, koklius), grindinys datuotinas XVIII a. Pietinėje sienoje atidengtas XVIII a. būdingas arkinis pamatas. Nuėmus grindinį, nukastas 40–50 cm tamsiai pilkos žemės, smulkių griuvenų, kalkių, degėsių sluoksnis. Jame gausu gyvulių ir paukščių kaulų. Aptikta nemažai kaulų su pjovimo, drožinėjimo žymėmis – čia galėjo būti kauladirbio dirbtuvė. 1,5 m gylyje, P patalpos dalyje, aptiktas dar vieno grindinio fragmentas iš stambių ir vidutinio dydžio akmenų. Sluoksnyje ties grindiniu rastos 2 monetos – 1666 m. Jono Kazimiero šilingai. Pagal aptiktus radinius (monetas, koklių ir keramikos fragmentus, olandiško tipo pypkės kandiklį), grindinys datuotinas